

Przekładoznawstwo

Mirosława Czetyrba-Piszczako

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Ukraińskie przysłowia i porzekadła w polskim przekładzie *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego

Włodzimierz Mokry pisał:

przeszczepiony przez Iwana Kotlarewskiego na grunt ukraiński, bardzo zresztą popularny we wszystkich ówczesnych literaturach europejskich, gatunek heroikomiczny odegrał w dziejach piśmiennictwa ukraińskiego rolę iście przełomową i został przyjęty wręcz jako epicki poemat heroiczny, opiewający wciąż żywą historię narodową Kozaczyzny [Mokry, online, 267].

I. Kotlarewski wykorzystując parodię, nadał bohaterom poematu ukraiński charakter narodowy poprzez szerokie zastosowanie kontekstów kulturowych, np. elementów odzieży, nazw potraw kuchni ukraińskiej, instrumentów muzycznych, zwyczajów, wierzeń i licznych antroponomów. Poeta zdołał także wykorzystać w swoim poemacie niezwykle barwny, bogaty i elastyczny język. Słownik leksykalny I. Kotlarewskiego jest nieograniczony pod względem użycia lingwistycznych elementów ustnej twórczości ludowej, takich jak wyrażenia frazeologiczne, porównania, przysłowia, porzekadła.

W swojej twórczości autor *Eneidy* jako pierwszy dał jaskrawy przykład zaabsorbowania ustnej tradycji ludowej przez nowożytną literaturę piękną, a bogate zasoby mądrości ludowej znalazły odzwierciedlenie właśnie w tym poemacie. Jak pisał autor biografii Iwana Kotlarewskiego, Stefan Steblin-Kameński, pracował on nad zebraniem pieśni ludowych i dysponował ich sporym wyborem. Bywał na zgromadzeniach i zabawach prostego ludu i sam przebrany brał w nich aktywny udział, uważnie słuchał i zapisywał teksty, uczył się języka, obserwował zwyczaje i obrzędy Ukraińców, jakby przygotowując się do swojej przyszłej pracy [Коломіць, Іванова 2006, 39].

Przez tysiąclecia folklor stanowił podstawowe źródło doświadczenia życiowego narodu, jego poglądów estetycznych i ideałów etycznych, historii oraz filozofii życia. Odzwierciedleniem całej bogatej spuścizny duchowej danego narodu jest ustna twórczość ludowa zachowana w postaci przypowieści, pieśni, bajek, legend. Wśród bogatych zasobów folklorystycznych znaczące miejsce posiadają

przysłowia i porzekadła, które należą do tzw. „małych” gatunków folkloru, ale stanowią pełnowartościowe kategorie artystyczne „де словам тісно, а думкам просто” [Кудіна, Пророченко 2005, 5].

Słownik współczesnego języka polskiego definiuje przysłowie następująco: „krótka wypowiedź pochodząca z literatury lub ze źródeł ludowych, utrwalona w tradycji ustnej, w świadomości ludzi posługujących się jakimś językiem, wyrażająca jakąś myśl, prawdę, przesłanie, wskazówkę itp.” [*Słownik współczesnego języka polskiego* 2001, II, 206]. We wspomnianym słowniku cechy definicyjne porzekadła sformułowano jako „przysłowie, sentencja, maksyma, zwykle zawierające jakieś prawdy życiowe” [*Słownik współczesnego języka polskiego* 2001, II, 110]. Czasami bardzo trudno odróżnić przysłowie od porzekadła lub wyznaczyć wyraźną granicę między tymi gatunkami. Powiedzenie wykazuje tak bliskie podobieństwo do przysłowia, że nawet w przypadku dołączenia pojedynczego wyrazu lub zmiany szyku słów porzekadło może stać się przysłowiem.

Przysłowia tworzą podstawowy korpus paremiczny języka ukraińskiego, a jego uzupełnienie stanowią znacznie mniej liczne gatunki, takie jak porzekadła, zagadki, kalambury, pozdrowienia, zaklęcia, przekleństwa, życzenia oraz wyrażenia aforystyczne. Te krótkie, lakoniczne teksty są odzwierciedleniem żywej reakcji narodu na wydarzenia historyczne oraz zmiany w życiu społecznym. A w trafnych i precyzyjnych wyrażeniach zostały ujęte różne zjawiska rzeczywistości. W przysłowiach w skoncentrowanej postaci zawierały się nie tylko ogólne prawdy filozoficzne, lecz także wyróżniały się one celną oceną zjawisk społecznych, stosunków międzyludzkich, zachowań i cech charakteru. Tomasz Szutkowski konstatuje, że „Ponadczasowa aktualność jednostek paremicznych tkwi w ich uniwersalności i globalnym znaczeniu utworzonym na bazie powtarzalnej i typowej sytuacji” [Szutkowski 2015, 169].

Pierwszą kolekcję rękopisów przysłów ukraińskich zapoczątkowała książka Kłumientija Zinowijewa (Климентій Зіновіїв) pt. *Приповідки посполиті*, która została opublikowana pod koniec XVII wieku. Z kolei pierwsze drukowane tomiki ukraińskich przysłów pojawiły się w I połowie XIX wieku i były to *Малоросійськія пословицы и поговорки* (1834) autorstwa Wasyla Smyrnyckiego (Василь Смирницький), *Галицькі приповідки і загадки* (1841) w opracowaniu Hryhorija Ilkewycza (Григорій Ількевич) oraz *Сборник малорусских пословиц и поговорок* (1857) – Ołeksandra Szyszackiego-Illicza (Олександр Шишацький-Ілліч). Matwój Nomys (Матвій Номис) w zbiorze *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (1864), jako prekursor, odszedł od alfabetycznej zasady systematyzacji materiałów, która dominowała w wydaniach wcześniejszych, na rzecz uporządkowania

tematycznego. W swojej książce autor umieścił około 15 tys. paremii ułożonych tematycznie w dwudziestu rozdziałach.

Od swoich początków literatura ukraińska zasilana była zasobami paremicznymi, ale nowa literatura, szczególnie w epoce jej formowania się, obfitowała w liczne przysłowia i porzekadła. W XIX wieku nastąpiła szczególna mobilizacja badaczy w kwestii gromadzenia różnych gatunków paremii, co znalazło odzwierciedlenie też w utworach poetyckich tych czasów. Asymilacja poszczególnych elementów mądrości ludowej w literaturze stanowiła zjawisko wieloaspektowe, bowiem obejmowała bezpośrednie cytowania w dziełach artystycznych poprzez wprowadzanie do mowy postaci całych przysłów, ich części lub głównych treści często z nadaniem im nowego sensu. W *Zarysie teorii literatury* można przeczytać, że „paremie uelastyczniają się bodajże najbardziej i najszybciej, przenikając do tradycyjnych gatunków języka pisanego” [Głowiński, Okopień i in. 1986, 454]. Zasobny w liczne ukraińskie elementy paremiczne poemat *Eneida* uznany został za przełomowy dla literatury ukraińskiej nie tylko dlatego, że napisany był w żywym języku ukraińskim, lecz także stanowił ogniwo łączące starą i nową literaturę ukraińską poprzez nieustanne inspiracje autora kulturą ludową oraz tradycjami artystycznymi poprzednich epok. Liczne elementy twórczości ludowej zaczerpnięte bezpośrednio z „żywej mowy” narodu wprowadzał I. Kotlarewski do poematu *Eneida* bardzo umiejętnie i trafnie, wplatał je do języka swojego dzieła lub bezpośrednio dyslokował w partiach dialogowych bohaterów utworu. Małe gatunki folklorystyczne stanowiły charakterystyczny element jego stylu autorskiego i zasób indywidualizacji języka postaci.

W twórczości I. Kotlarewskiego granice pomiędzy przysłowiami folklorystycznymi a tymi wprowadzonymi do tekstu literackiego są często dosyć umowne. Czasami trudno jednoznacznie stwierdzić, czy dany element to twórczość ludowa, czy może autorem jest właśnie I. Kotlarewski. Pamiętajmy, że sposoby wykorzystania przysłów często uwarunkowane były dominującą postawą wobec folkloru oraz zdeterminowane przez indywidualny talent artysty, zależały od jego preferencji twórczych. Ukraiński folklorysta, Mychajło Paziak (Михайло Пазяк), pisał, że bogactwo wariantów przysłów ludowych, ich zawartość semantyczna świadczą o wysokim stopniu rozwoju ukraińskiego języka narodowego, eksponują stylistykę oraz czynią język bardziej dokładnym, logicznym, psychologicznie bogatszym i obrazowo pełniejszym, zob. [Пазяк, online].

Przysłowia zostały opatrzone przez badaczy statusem najczęściej spotykanych w literaturze elementów nieprzekładalności. Alicja Pisarska i Teresa Tomasziewicz zauważają, iż „problem nieprzekładalności polega na istnieniu lub nie w kulturze docelowej fragmentu rzeczywistości, do której to słowo czy pojęcie odsyła w języku

źródła” [Pisarska, Tomaszewicz 1996, 127]. Henryk Lebedziński konstatuje, że „nieprzetłumaczalne bywają nie słowa, ale behawioralna, sensoryczna rzeczywistość człowieka jako okaz mentalności określonej zbiorowości [Lebedziński 1981, 114]. Z kolei Krzysztof Hejwowski podkreśla, iż w przypadku przysłowia „należy poszukać ekwiwalentu w języku docelowym, uważając przy tym, by wybrane w tłumaczeniu przysłowie nie było zbyt związane z kulturą języka docelowego” [Hejwowski 2004, 72]. Iryna Hłuchowcewa pisze, że przysłowia odzwierciedlają ludzką wiedzę o świecie zachowaną w jej świadomości, a wiedza ta pojawia się w formie systemu pojęciowego. Badaczka odwołuje się do tezy ukraińskiego lingwisty Mokijienki i nazywa przysłowia i przypowieści jednostkami o wysokim stopniu kumulacji wiedzy o rzeczywistości, co gwarantuje zrozumienie treści przysłowia bez względu na jego implicytny charakter [Глуховцева 2015, 56].

Każdy tłumacz, dokonując przekładu paremii na język obcy, powinien uwzględnić odrębne osobliwości dotyczące mentalności danego narodu. Według słów Jerzego Ziomek

przysłowie jest nie tylko informacją o świecie, o regułach postępowania, nie tylko formułuje zakazy i nakazy, ale jest także informacją o sobie samym, o swym pochodzeniu, o środowisku kulturowym, które dane zwyczajowe wyrażenie generowało. Ta autoinformacja nie jest wyłącznie cechą przysłowia, ale w tym gatunku odgrywa szczególną rolę – decyduje o jego kolorycie, dzięki któremu przysłowie zakotwiczone jest mocno we własnej genezie [Ziomek 1972, 38].

Przysłowia i przypowieści są istotnym elementem studiów językoznawstwa kulturowego czy entolingwistyki, ponieważ zawierają kulturową i historyczną informację zrozumiałą tylko dla osób danego kręgu kulturowego, który ją kreuje i wykorzystuje. Lingwiści ukraińscy dodają, że są to

своєрідні мікросвіти, вони містять в собі і етичний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, що заповідали предки в керівництво нащадкам. Це душа будь-якої національної мови, в якій неповторним чином відображаються дух і самобутність нації, національна своєрідність історії, культури, традиційного образу життя народу – носія мови [Остроушко, Слєпченко, online].

Reasumując, paremie odzwierciedlają mentalność narodu z całą jego różnorodnością i sprzecznościami, są ponadto ważnymi elementami jego cech ludowych, stylu życia i norm moralnych.

Tematyka ukraińskich przysłów i porzekadeł stanowi kontyngent zróżnicowany tematycznie, w którym odzwierciedlają się starodawne zwyczaje, dowcip oraz ironia Ukraińców. Mają bowiem oni silnie rozwinięte poczucie indywidualności,

dążenie do sprawiedliwości społecznej, dobre, choć szorstkie, poczucie humoru, umiejętność naśmiewania się przede wszystkim z siebie. W ukraińskich przysłowia i porzekadłach bardzo wyraźnie widoczna jest także kwestia zniewolenia narodowego i socjalnego tego narodu.

J. Ziomek konstatuje, że

kulturowa motywacja przysłowia powoduje, że jego sens nie jest nigdy uniwersalny. Przysłowia między sobą mogą wchodzić w związki, które nazwijmy ligami. Ligi te pokrywają się z obszarami wspólnot kulturowych. Wspólnoty takie mogą być tak szerokie, że w praktyce – odczuwając nawet pewną obcość przysłowia – bez trudu je rozumiemy. Zrozumiałość jest wprost proporcjonalna do podobieństwa konotacji nazw tworzących jądro przysłowia [Ziomek 1972, 37].

W przekładzie przysłowia tłumacz zobligowany jest do zachowania nie tylko jego treści, zobowiązany jest także do odtworzenia plastyczności obrazów, na których było ono zbudowane.

Celem artykułu jest prześledzenie typów operacji translatorskich zastosowanych przez Piotra Kuprysia przy tłumaczeniu paremii dysponujących dużą konotacją kulturową. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż I. Kotlarewski wprowadził do *Eneidy* gotowe przysłowia, jak również przetwarzał je na różne sposoby i kreował nowe jednostki. Materiał paremiologiczny wyekscerpowany z zasobów twórczości ustnej poddał autor modyfikacji dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, był on kreatorem nowych paremii na podstawie struktury znaczeniowej konkretnej, wybranej jednostki, po drugie, dokonywał modyfikacji przysłów z wykorzystaniem części ich składu leksykalnego lub pojedynczego słowa, tworząc na tej bazie przysłowie w nowej szacie formalno-strukturalnej. W celu nadania większej plastyczności obrazom oraz wzmocnienia ekspresyjności opisów postaci umieścił I. Kotlarewski w tekście *Eneidy* liczne przysłowia odautorskie. Zadanie tłumacza, który pracuje nad tego typu tekstem literackim, polega na jak najbliższym i jak najdokładniejszym odtworzeniu w tekście przekładu formalnych i stylistycznych właściwości tego typu jednostek.

Analizę wybranych jednostek rozpocznę od przysłów ludowych, które umiejscowione zostały w poemacie w pierwotnej swojej postaci, bez wprowadzania zmian formalno-strukturalnych tych jednostek, np. w akapicie opisującym piekło, por.

Це – що проценту не лупили,
Що людям помагать любили.
Хто чим багат, то тим і рад.

To ci, co ludziom pomagali,
Co z nich procentów nie zdzierali,
Bo rad ten temu, w co bogaty.
[Kotlarewski 2008, 101]

W tym wypadku forma zastosowanego przez I. Kotlarewskiego przysłowia *Хто чим багат, то тим і рад* to jedynie drobna transformacja pod względem strukturalnym przysłowia ludowego o brzmieniu *чим багати, тим і ради* synonimicznego znaczeniowo z innym wyrażeniem w języku ukraińskim *чим хата багата, тим і гостям рада*. Budując swoje przysłowie, I. Kotlarewski zastosował krótkie formy przymiotników ze wskazaniem na podmiot w liczbie pojedynczej, przez co podkreślił indywidualizację cech poszczególnych postaci. P. Kupryś, aby osiągnąć maksymalny stopień odpowiedniości przekładowej i zgodność stroficzną, posłużył się metodą przekładu literalnego, nadając przysłowiu postać: bo rad ten temu, w co bogaty. P. Kupryś tworząc w języku polskim swoiste pseudoprzysłowie, zachował trafność wypowiedzi z przysłowia oryginalnego. Wydaje się, iż nie jest to zbyt „zgrabna” transformacja w języku docelowym, przy czym zamierzona znaczeniowa konotacja została w pewien sposób osiągnięta.

W poemacie *Eneida* i jego przekładzie na język polski reprezentatywnym przykładem występowania ekwiwalencji międzyjęzykowej, czyli idealnej korespondencji znaczeniowej i formalnej pomiędzy wyrażeniami dwóch różnych języków, jest powiedzenie *великій у страха очі* w języku ukraińskim oraz jego swojski polski ekwiwalent *strach ma wielkie oczy*, komunikujący o tym, że ‘pod wpływem strachu wyolbrzymia się niebezpieczeństwo’, por.

Великій у страха очі,

Вся рать неслась, хто швидше зміг.

Назад вертатись не охочі,

Всі бігли, аж не чули ніг.

Jak mówią, **strach ma wielkie oczy,**

Pędziło wojsko na wyprzódę.

Powracać nie był nikt ochoczy

I leciał, nóg nie czując z trudów.

[Kotlarewski 2008, 165]

W *Eneidzie* opisany wyżej typ ekwiwalencji międzyjęzykowej występuje sporadycznie ze względu na transformacje przysłów ludowych dokonywane przez I. Kotlarewskiego. Modyfikacja przysłów w poemacie stanowi jeden z najbardziej rozpowszechnionych sposobów budowania wrażenia komiczno-satyrycznego. Przykład przekształcenia ludowego wyrażenia paremiologicznego w celu osiągnięcia efektu komediowo-satyrycznego obrazuje następujący fragment, por.

З людьми на світі так буває:

Коли кого міх налякає,

То послі торба спать не дасть.

Na świecie z ludźmi tak się zdarza:

Gdy kto się na gorącym sparzy,

To później i na zimne dmucha.

[Kotlarewski 2008, 109]

I. Kotlarewski parafrazował tu na podstawie znaczenia znane ukraińskie powiedzenie ludowe *Хто обнікся на молоці, той і на воду дує*, któremu w przekładzie P. Kupryś przyporządkował polski odpowiednik przysłowia *kto się na gorącym*

sparzył, ten na zimne dmucha. Tłumacz zastosował w tym wypadku strategię udomowienia tłumaczonego fragmentu przez zastąpienie przysłowia języka źródłowego odpowiadającym mu pod względem semantycznym w języku polskim ekwiwalentem przysłowia ludowego. W obu językach wyrażenia są identyczne pod względem znaczenia i komunikują o tym, że ‘po złych, bolesnych doświadczeniach człowiek staje się przesadnie ostrożny’. Podobne „wyposażenie kulturowe” obu narodów umożliwiło tłumaczowi zastosowanie jednostki paremiologicznej w pełni ekwiwalentnej pod względem semantycznym w języku docelowym. Podobieństwo w sposobie postrzegania i opisywania rzeczywistości w dwóch systemach językowych, ukraińskim i polskim, jest rezultatem wielowiekowych kontaktów między tymi językami, wspólnymi wydarzeniami historycznymi, kulturowaniem wspólnych zwyczajów i obrzędów.

Kolejny przykład modyfikacji znanego przysłowia ukraińskiego brzmi następująco: *зла іскра і поле спалить і сама пропадає (сама згасне, сама щезне)*. Zostało ono zlokalizowane we fragmencie opisującym czyn Nizusa, który w przyпыwie wzburzenia zabił Wolcensa i sam ponósł śmierć, por.

**Як іскра, порох запаливши,
Сама з ним в купі пропада,
Так Низ, Волсентія убивши,
І сам лишився живота.**

**Jak iskra, proch wraz zapalając,
I sama razem z nim przepada;
Tak Nizus wroga zabijając,
Sam życie wkrótce też postradał.
[Kotlarewski 2008, 175]**

P. Kupryś w procesie przekładu na język polski przysłowia o wyraźnej konotacji kulturowej zastosował strategię kalkowania, budując jednostkę o identycznej strukturze formalno-strukturalnej ze znaczeniem nie do końca zrozumiałym w języku docelowym. W ukraińskim przysłowiu *іскра і поле спалить і сама пропадає* mądrość ludowa uczy, że powodem wielu błędów ludzkich jest często brak możliwości przewidzenia konsekwencji swoich działań i brak samokontroli. W przyпыwie gniewu, podrażnienia i poczucia zniewagi człowiek traci zdolność do wyważonych i rozsądnych działań, kierując się najczęściej chęcią zemsty, co w konsekwencji prowadzi go do zagłady.

Reprezentatywny przykład modyfikacji kolejnego przysłowia ludowego ilustruje poniższy fragment, por.

**Біда не по дерев'ях ходить,
І хто ж її не скуштовав?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас – судьби устав!**

**Ech bieda nie po lesie chodzi,
Kto z ludzi jej nie zakosztował?
Jak mówią, bieda biedę rodzi
Los biedę dla nas przygotował!
[Kotlarewski 2008, 146]**

W paremiologicznych zasobach języka ukraińskiego funkcjonuje kilka wariantów przysłowia *одна біда йде, а за собою сто веде; як одна біда йде, то й другу за собою веде; одна біда тягне за собою й другу*, które w zacytowanym fragmencie zostało przetransformowane w czterech wersach. I. Kotlarewski wykorzystał je, by opisać niepokój, który siał zamęt w duszy Eneasza i strach przed nieuniknioną przyszłością. Tłumacz uwzględniając bliskie pokrewieństwo języków oraz semantyczną ekwiwalencję zaproponowanego czterowiersza, ponownie posłużył się metodą kalkowania w tłumaczeniu zmodyfikowanego przysłowia. W języku polskim synonimiczny do słowa *bieda* jest wyraz *nieszczęście*, który znalazł zastosowanie w przysłowiu *nieszczęścia chodzą parami* o znaczeniu 'jedno niepowodzenie pociąga za sobą następne', które stanowi semantyczny odpowiednik ukraińskiego *одна біда тягне за собою й другу*.

Następny przykład modyfikacji przysłowia w sferze struktury pojawia się w poemacie w następującej postaci, por.

**Не розглядивши, кажуть, броду,
Не лїзь прожогом перший в воду,
Бо щоб не насмішив людей.**

**Jak mówią nie sprawdziwszy brodu,
Też co tchu nie wlaź ty do wody,
Byś nie rozśmieszył tylko ludzi.
[Koltarewski 2008, 114]**

Ukraińskie przysłowie *uczы не спитавши (не розглядивши) броду, не лїзь у воду; не знаючи броду – не лїзь у воду* i zostało zastosowane dla spuentowania zalotów Turnusa do córki Latynusa – Lawinii. Drobne przekształcenie przysłowia polegało na rozszerzeniu jego struktury przez dodanie pojedynczych elementów uszczegółowiających konkretną sytuację. P. Kupryś zobligowany był do wyboru takiej strategii translatorskiej, która jego zdaniem odzwierciedliłaby najlepiej formalnie i znaczeniowo tłumaczoną jednostkę, i uznał, że w tym przypadku najkorzystniejszy będzie także literalny przekład przysłowia ukraińskiego. Tłumacz decydując się na dosłowny przekład przysłów, czyli tzw. kalkowanie, wprowadził konotację obcości do tekstu przekładu. Zastosowanie polskiego przysłowia częściowo ekwiwalentnego względem oryginału, typu *nie leż w wodę, nie utoniesz*, nie spełniałoby funkcji wersyfikacyjnych i rymotwórczych poematu.

I. Kotlarewski zamieścił w poemacie kilka błyskotliwych i trafnych aforyzmów autorskich, w których wyrażone zostały ogólne prawdy filozoficzne, por.

**Коли чого в руках не маєш,
То не хвалися, що твоє;
Що буде, ти того не знаєш,
Утрапиш, може, і своє.**

**Gdy czegoś w rękę nie masz czteku,
To nie chwal się, że to jest twoje,
Bo nie wiesz, co cię jeszcze czeka,
Utracisz może, nawet swoje.
[Koltarewski 2008, 114]**

Tego typu wyrażenia nie mają w języku polskim żadnych odpowiedników, natomiast stanowią ogromną wartość kulturową w języku ukraińskim, dlatego w tym wypadku uzasadnione wydaje się zastosowanie dosłownego ich tłumaczenia.

Stosownie do modelu przysłów I. Kotlarewski konstruował także swoje z wykorzystaniem tych części przysłowia ludowego, które stanowiły jego kwintesencję, por.

**Мужича правда єсть колюча,
А панська на всі боки гнуча,**

**Bo chłopska prawda w oczy kole,
A pańska zgina się dowoli.**

[Kotlarewski, 215]

Autor odważnie wyrażał aluzje odnośnie do społecznego zniewolenia narodu, wprowadzenia pańszczyzny i jej tragicznych konsekwencji dla narodu ukraińskiego. Prosty naród żyje według jednej prawdy, a ci, od których zależy jego funkcjonowanie w sferze materialnej i duchowej mają swoje własne prawdy. Pod maską humoru skrywała się ostra krytyka i moralne potępienie ówczesnego systemu feudalno-biurokratycznego, którego działania koncentrowały się na ograbianiu, znęcaniu się i zastraszaniu prostych ludzi. Przytoczone wyrażenie autorskie mogło powstać na podstawie dwóch przysłów ludowych: *правда очі коле; правда – колючка, на всі боки гнучка*. W przekładzie tłumacz wykorzystał strategię udomowienia przez wprowadzenie polskiego odpowiednika paremiologicznego *prawda w oczy kole*, adekwatnego do treści przysłowia w języku wyjściowym. W drugim wersie przysłowia zastosował tłumaczenie literalne, by zachować rym oraz obrazowanie jak najbliższe oryginałowi.

Serhij Jefremow analizując poemat *Eneida*, konstatuje, „śmiech obejmuje wszystko, nikogo nie oszczędza i do żadnej władzy żalu nie chowa, ostrym ostrzem rani wszystkich, nie oszczędzając nawet samego autora. Ale pod tym śmiechem kryje się smutek, który lada moment wyrwie się w postaci rozpaczliwego jęku” [Єфремов 1995, 10]. Zdaniem tego wybitnego lingwisty w literaturze przedmiotu szczegółowo opisano i przeanalizowano występujące w *Eneidzie* elementy kpiny i satyry odnoszące się do życia codziennego, np. pijaństwa, rozpusty, plotkarstwa, nieco ignorując stronę społeczno-polityczną ustroju na Ukrainie. Badacz podkreśla, że cała głębia satyry autora zostaje pominięta tam, gdzie sam I. Kotlarewski poświęca jej najwięcej uwagi, a przywary osobiste traktuje jako konsekwencję systemu społeczno-politycznego.

Za przykład nich posłuży wers, w którym autor umieścił znane porzekadło odnoszące się do życia społecznego, por.

Пропали! Як сірко в базарі!

Готовте шиї до ярма!

Zginiemy! Jak pies na bazarze!

Wpadniemy w jarzmo, nieboraki.

[Kotlarewski 2008, 173]

Przytoczone wyrażenie informuje o tym, że ktoś znalazł się w sytuacji bez wyjścia. Uzupełnione jednak informacją z drugiego wersu staje się silnie motywowane kulturowo poprzez odniesienie do sytuacji politycznej związanej z pozbawieniem autonomii Ukrainy i likwidacją Sycy Zaporoskiej.

W literaturze ukraińskiej antroponim *Sirko* to uogólniony obraz psa szarej maści. W kontekście polskim imię psa *Sirko* jest niezrozumiałe i uniemożliwia poprawne dekodowanie komunikatu. Charakteryzując tego typu przysłowia, J. Ziomek podkreśla, że „istnieją jednak przysłowia, sytuowane na granicy, poza którą tłumaczenie staje się niemożliwe. Są to przysłowia zleksykalizowane, tzw. przysłowia «z okienkiem», (...) w których okienko jest miejscem *in blanco* do wpisania względnie dowolnego nazwiska” [Ziomek 1972, 39]. Aby po części zneutralizować obcość porzekadła ukraińskiego, tłumacz umieścił w przekładzie, w takim właśnie okienku, hiperonim *pies* w miejscu hiponimu *Sirko*. W rezultacie tego typu kalka jest czytelna, ale z dużym potencjałem egzotyżacji.

W *Eneidzie* I. Kotlarewskiego przysłowia występują w funkcji satyryczno-ironicznej, przy ich użyciu autor krytykuje, ironizuje, ośmiesza, wyśmiewa, a także chwali. Kształtują one obowiązujące w społeczeństwie postawy moralne oraz wartościują określone zachowania pozytywnie lub negatywnie. Należy podkreślić, że P. Kupryś zdołał wydobyć znaczenie przysłów poprzez zastosowanie strategii kalkowania, nie zawsze jednak udało mu się zachować jego wartość ekspresyjno-stylistyczną. Dosłowne tłumaczenie uzasadnione było zachowaniem zgodności wersyfikacyjno-rymotwórczych oraz tym, że większość jednostek została poddana modyfikacji, przez co nie posiadała ekwiwalentów słownikowych w języku docelowym.

Bibliografia

- Êfremov Sergij. *Îstoriâ ukraiñs'kogo pis'menstva*. Red. Naënko M.K. Kiiv: Femina. (online) <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/Ist-pysm06.pdf> (dostęp 15.09.2017) [Сфремов Сергій. *Історія українського письменства*. Ред. Наєнко М.К. Київ: Femina. (online) <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/Ist-pysm06.pdf> (дostęp 15.09.2017)].
- Gluhovceva Īrina. 2015. *Dinamika ukraiñs'koi frazeologii kincâ XX – počatku XXI stolittâ: tendencii rozvitu*. Starobil's'k: Vid-vo DZ „LNU imeni Tarasa Ševčenka” [Глуховцева Ірина. 2015. *Динаміка української фразеології кінця XX – початку XXI століття: тенденції розвитку*. Старобільськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”].
- Głowiński Michał, Okopień-Sławińska Aleksandra, Sławiński Janusz. 1986. *Zarys teorii literatury*. Warszawa: Wydawnictwo WSiP.

- Hejwowski Krzysztof. 2006. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kolomiśc' Volodimir, Ivanova Ol'ga. 2006. *Hudožnâ transformaciâ fol'klornih motiviv ta obraziv u ukraińskij literaturi peršoï polovinih XIX st. „Narodna tvorčist' ta etnografiâ” № 2: 37–44* [Коломісць Володимир, Іванова Ольга. 2006. *Художня трансформація фольклорних мотивів та образів у українській літературі першої половини XIX ст. „Народна творчість та етнографія” № 2: 37–44*].
- Kotlârevs'kij Ivan. *Eneyida*. (online) <https://www.pysar.net/poemy/Enejida/index.html> (dostęp 20.02.2018) [Котляревський Іван. *Енейіда*. (online) <https://www.pysar.net/poemy/Enejida/index.html> (дostęp 20.02.2018)].
- Kotlarewski Iwan. 2008. *Eneyida w tłumaczeniu Piotra Kuprysia*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kudina Olena, Proročenko Ol'ga. 2005. *Perlini narodnoï mudrosti. Nimec'ki prisliv`â ta prikazki*. Vinnicâ: Nova kniġa [Кудіна Олена, Пророченко Ольга. 2005. *Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки*. Вінниця: Нова книга].
- Lebiedziński Henryk. 1981. *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mokry Włodzimierz. *Miejsce „Eneyida” Iwana Kotlarewskiego w rozwoju ukraińskiej dramaturgii i nowożytnego języka literackiego na Ukrainie*. (online) http://www.nestor.cracow.pl/Wydawnictwo/pdf/miejsce_eneidy_ivan_kotlarewskiego.pdf (dostęp 23.09.2017).
- Ostrouško V.B., Slëpčenko L.S. *Prisliv`â ta prikazki âk džerelo kraïnoznavčoi informacii*. (online) <http://www.dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4938/2/V.%20Ostroushko,%20L.%20Slepchenko.pdf> (dostęp 11.05.2018) [Остроушко В.Б., Слєпченко Л.С. *Прислів'я та приказки як джерело країнознавчої інформації*. (online) <http://www.dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4938/2/V.%20Ostroushko,%20L.%20Slepchenko.pdf> (дostęp 11.05.2018)].
- Pazâk Mihajlo. 2001. *Ukraińs'ki prisliv`â, prikazki ta porivnânnâ z literaturnih pam`âtok*. (online) <http://ukrlife.org/main/slovyk/slovyk.htm> (dostęp 29.03.2018) [Пазяк Михайло. 2001. *Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток*. (online) <http://ukrlife.org/main/slovyk/slovyk.htm> (дostęp 29.03.2018)].
- Pisarska Alicja, Tomaszkievicz Teresa. 1996. *Współczesne tendencje w przekładoznawstwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. 2001. T. I–II. Red. Dunaj B. Warszawa: Przegląd Reader's Digest.
- Szutkowski Tomasz. 2015. *Jednostka paremiczna w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 40/2: 167–178.
- Ziomek Jerzy. 1972. *O przekładaniu przysłów*. „Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” nr 6: 29–41.

Summary

Ukrainian proverbs in Polish translation of *Eneyida* Ivan Kotlyarevsky's

Ivan Kotlyarevsky's *Eneyida* is a poem rich in paremic elements. The poem was considered a breakthrough in Ukrainian literature, not only because it was written in lively Ukrainian language, but, thanks to the author's fascination with the folk culture and artistic traditions of previous eras, it also constituted a link between old and new Ukrainian literature.

The aim of this article is to investigate the types of translation strategies used by Piotr Kupryś in the translation of *Eneyida*, especially those concerning paremic elements that are heavily influenced by cultural connotations. The analysis shows that Kotlarewski introduced existing proverbs, and also introduced new ones by processing others. In the Polish translation, Kupryś was not only

obliged to preserve the content of the proverbs, but also to reproduce the plasticity of the images on which they were built. The techniques most widely used in his translation include domestication, exotification and tracing. It seems that the translator did manage to extract the meaning of the proverbs; he did not, however, always preserve their expressive and stylistic value, which was the basic element of building the satirical effect of the poem.

Key words: translation strategy, proverb, adage, cultural connotation, oral folk art

Kontakt z Autorką:
zbp58@interia.pl